

УДК 94:811.161.2'373.22(477.41)

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВИ ГІДРОНІМІВ С. ХОЦЬКИ НА
ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

Прядко О. О., Прядко Т. П.

Інститут археології НАН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Переяслав-Хмельницький, Україна

У статті пропонується узагальнений етимологічний аналіз гідронімів с. Хоцьки на Переяславщині, які значною мірою відображають основні етнолінгвістичні процеси в цьому регіоні. Наведена коротка характеристика гідронімів. Розглянуті фактори їх формування в контексті історичного розвитку села.

Ключові слова: с. Хоцьки, гідронім, топоніми, мікротопоніми, мікрорегіон, урочище, річка, озеро.

аспирант Інститута археології НАН України Прядко О. О., аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Прядко Т. П. К вопросу о названии гидронимов с. Хоцки на Переясловщине / Украина, г. Переяслав-Хмельницкий.

В статье предлагается обобщенный этимологический анализ гидронимов с. Хоцки на Переяславщине, которые в значительной степени отражают основные этнолингвистические процессы в этом регионе. Приведена краткая характеристика гидронимов. Рассмотрены факторы их формирования в контексте исторического развития села.

Ключевые слова: с. Хоцки, гидроним, топонимы, микротопонимы, микрорегион, урочище, река, озеро.

Post-graduate Institute of Archaeology NAS of Ukraine Pryadko O. O., graduate student of the National Pedagogical University named after MP Drahomanova Pryadko T. P. To a question about the name of the village hydronyms Hotski on Pereyaslovshiny / Ukraine, Pereyaslav-Khmelnitsky.

The paper presents the generalized etymological analysis hydronyms s.Hotsky on Pereyaslav which are significantly reflect the basic ethnolinguistic processes in the region. A brief characteristics hydronyms. The factors their forming in the context of of the historical development the village.

Keywords: s.Hotsky, hydronyms, toponym, mikrotoponimy, microregion, tract, river, lake.

Вступ.

Гідронімія, тобто власні назви водойм (морів, рік, річок, струмків, джерел, озер, боліт, ставків) займає в топонімії одне з найважливіших місць.

Гідрографічні назви, належачи нерідко до найдавніших і унікальних мовних пам'яток краю, можуть стати неоціненним джерелом для вивчення минулого нашої землі та її водних багатств, а також при дослідженні історії тих численних племен і народностей, які населяли її у минулому, історії нашого народу, його мови, матеріальної і духовної культури.

Вивчення назв різних водойм має не тільки важливе науково-теоретичне, а й суто практичне значення, охоплюючи як мовну практику населення, так і практику перетворення природи людиною, використання водних ресурсів нашої країни.

Географічні назви, зокрема гідроніми, належать до найбільшого прошарку лексики в будь-якій мові, у зв'язку з чим вони зберігають багатовікову лінгвальну та екстралінгвальну інформацію. Невипадково гідроніми активно залучаються до розв'язання такої загально гуманітарної проблеми, як етногенез і глотогенез слов'ян. Обсяг і завдання статті не дозволяють зупинитися на характеристиці культур та суспільно-історичних змін південно-західної Переяславщини, що істотно впливали на формування географічних назв, тому пропонуємо лише найзагальніший етимологічний аналіз гідронімів, які значною мірою відбивають основні етнолінгвістичні процеси в цьому регіоні.

Гідронімам ще з давніх часів приділяється особлива увага істориків та лінгвістів. Гідронімами (як і топоніми в цілому) належать до тих власних назв, що з'явилися найдавніше. Ще в прадавні часи в людей для кращого орієнтування серед довкілля виникла необхідність відрізняти одну річку, озеро, гору від інших. У нас час неможливо підрахувати точну кількість географічних назв, навіть у картографічних атласах не враховуються назви численних дрібних об'єктів. До найбільш архаїчних відносять назви річок.

Мета та завдання дослідження. Залучення до наукового обігу маловідомих назв гідронімів невеликого регіону, які не були предметами спеціальних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Село Хоцьки Переяслав-Хмельницького району знаходиться за 25 км на південний-схід від районного центру у північно-східній частині підвищення – Хоцького горба в межах ізолінії 120 м. Тоді як найвища точка горба – 152,2 м. Першопоселенці села при виборі місця в першу чергу керувались природними умовами. Близькість лісу, пасовиськ та водойм робили дану територію досить привабливою для заселення.

Проблемами історичного розвитку села та спеціального вивчення його гідронімії в попередні роки майже не розглядалось.

Серед дослідників Переяславщини першу спробу систематизації топонімів здійснив В. М. Брахнов [3].

О. В. Колибенко уклав короткий перелік топонімів Переяславщини, куди ввійшла певна кількість гідронімів с. Хоцьки [9;10].

Дану статтю присвячено розгляду низки гідронімів села Хоцьки та прилеглих околиць.

Розглянемо назви річок, озер, боліт, струмків, та спробуємо вияснити їх походження.

На території села розташовані три водойми: Багни, Селище та Ставок.

У південно-західній частині села Хоцьки розташований куток **Багни**. Центр якого утворює озеро. Діаметр озера коливається від 40 до 55 м залежності від пори року. В спекотні літні місяці менший. Адже за водним балансом відноситься до безстічних (випарно-припливних). Тобто такі, що втрачають воду шляхом випаровування.

За типом відноситься до – улоговинних. Утворених внаслідок відходу льодовика. Потоки льодовиків, що танули, залишали на своєму шляху пісок та гравій. Відклади просідали, формуючи западину, в якій поступово збиралася вода.

Живлення озера мішане. Взимку замерзає. Береги низькі та не мають очеретяних засаджень. Навколо ростуть старі великі розлогі верби. Дно піщане, у центральній частині вкрите шаром чорного мулу. З риб водиться карась. Озеро та його береги – місце відпочинку та рибальства. Старожили кутка пам'ятають, що одного разу озеро висохло майже повністю. Завдяки чому можна було ловити рибу руками.

Відомий дослідник Переяславщини О. В. Колибенко вважає що куток Багни отримав свою назву від слова “багно”, тобто “багнюка”. Трансформувались у множинному відмінку “багни”. Ця версія є дуже цікавою, і могла б бути основною, якби не одна особливість даної частини села – пісок! Навіть після затяжного дощу піщані дороги майже відразу стають придатними для пересування транспорту.

Тому більш ймовірно що назву куток отримав від першопоселенця на прізвище Багно.

В центральній частині села знаходиться видовжене, дугоподібне заглиблення (урочища Став та Сажалка). Довжина 350 м, ширина коливається від 15 до 25 м, глибина 1-1,5 м.

Серед місцевого населення розповсюджений переказ про те, що це залишок русла давньої річки **Синявка** [8]. Виток знаходивсь в ур. Сажалка. Русло прослідковується із заходу на схід у напрямку р. Броварка. Зазначені вище розміри та глибина не виключає версії про існування давньої річки, але більш ймовірно, що це залишок сезонного стоку води, який був штучно поглиблений у межах сучасного озера з метою затримки та збору води.

Назва р. Синявка ймовірно виникла за синім кольором прісної води, що особливо впадало у вічі при переході до лісостепу від степу з його здебільшого іншого кольору і не придатним для вживання води рр. Жовта, Зелена, Чорний Ташлик та інші.

У тлумачному словнику Б. Грінченка знаходимо тлумачення слова Синявка – стояча вода, болото, калюжа [1].

Синявка – народна назва багатьох рослин із синіми листками. Наприклад: Волошка *сіння* (*Centaurea cyanus* (All.) Dost.), Агалик-трава гірська (*Jasione montana* L.), Змієголовник австрійський (лат. *Dracosephalum austriacum* L.) [2].

На географічних картах можна знайти аналогічну назву р. Синявка у Закарпатській області ліві притоки Іршавки та Латориці, у Черкаській області ліва притока Росави та Житомирської області ліва притока Ужа.

Крім річок таку назву мають п'ять населених пунктів у Волинській, Житомирській, Черкаській та два у Чернігівській областях.

Ще одним підтвердженням існування річки є випадково виявлені в травні 2013 р. в центрі с. Хоцьки за 3 м від будівлі сільської ради та за 4 м від кургану-обеліска загиблим односельчанам у відвалі землі з котловану церкви археологічні різночасові матеріали, які можна віднести до чотирьох хронологічних рівнів:

неоліт (?) (VI – III тис. до н.е.), київська культура (III – IV ст. н.е.), давньоруський період (XI – перша половина XIII ст.) та ранньомодерного часу (XVII – XVIII ст.).

Саме з цим місцем можна пов'язувати найдавніший центр села і початок його заселення.

Наступна водойма – озеро **Селище**. Це основна північна частина села. Центр кутка утворює озеро з однойменною назвою. Діаметр озера коливається від 60 до 80 м в залежності від пори року. В спекотні літні місяці менший. За водним балансом відноситься до безстічних (випарно-припливних). Тобто, втрачає воду шляхом випаровування. Об'єкт добре ідентифікується на топографічних картах.

Живлення озера мішане. Взимку замерзає. Береги низькі та не мають очеретяних засаджень. Дно піщане, у центральній частині вкрите шаром чорного мулу.

Назва походить від терміна селитися, тобто створювати житло на новому місці. В археології селищами називають залишки неукріпленого поселення. На самій території кутка не зафіксовано давніх поселенських пам'яток. Це пояснюється слабкою дослідженістю даної місцевості. Завдяки цьому досить цікавим й досі відкритим залишається питання про існування навколо озера Селище поселенських структур різних хронологічних періодів.

Наступний тип гідронімів водойми поля: озера **Глинище** та **Рябенкове**.

Рябенкове озеро – знаходиться за 1 км на південний схід від села перед першою лісосмугою. Діаметр близько 30 м. Долинка блюдце подібної западини природного походження. Утворилась внаслідок просідання товщі лесу. Часто пересихає в спекотні періоди, але в дощові місяці вода стоїть до середини літа. Назва походить від прізвища родини Рябенко, яка тут проживала. Коли в долині відсутня вода місцеві жителі зчищають мул для підживлення городів та земельних ділянок. Адже північна, північно-західна, західна, південно-західна, південна, та частково центральна части села мають піщані ґрунти.

Глинище – знаходиться за 1,5 км на північний схід від села. Блюдцеподібна западина природного походження, заповнена водою. Діаметр понад 70 м. Назва відображає першочергове призначення цієї долини – для видобутку глини.

Гідроніми лісу: озера – **Жуковське, Ольхове, Одноріжок, Саськове, Біле, Довгеньке, Минене, болітця** – **Євдошкіне, Кушнірівське, Канівське**.

Жуковське – урочище розміщується за 3,5 км на південь від села в лісі. Назва походить від прізвища Жуковський, який мав на цій території свої володіння. Назва також розповсюджується на лісове болітце та криницю. Його землі були поділені в лісі ривчаком, який і до цього часу прослідковується.

Ольхове – розміщується за 3 км на південний захід від села в лісі східніше ур. Лизогубівщина. У центрі урочища знаходиться озеро та колодязь з джерельною водою. Назва походить від однойменного хутірця. Назва уособлює тип дерев, які тут знаходились – вільха (рос. ольха). Вільха чорна (*Alnus glutinosa*).

Одноріжок – розміщується за 1 км на південний захід від села. За формою полога блюдцеподібна западина природного походження, діаметром понад 130 м. Часто пересихає, та основним джерелом поповнення є підземні води і опади. Місцеве населення інтенсивно використовувало озерце в господарських цілях, поки за наказом голови колгоспу не було розчищено та поглиблено, що призвело

до осушення. Назва ймовірно походить від власника садиби на прізвище Однороженко.

Саськове – розміщується за 2,5 км на південь від села поряд з Ліплявською дорогою. Центр урочища утворює озерце, яке має джерельне живлення. Назва походить від прізвища власника цієї землі – Сасько. Серед місцевого населення розповсюджена до прізвища приставка “пан”. В селі поряд з піщаним кар’єром у північній частині знаходиться його будинок. З середини ХХ ст. це приміщення було пристосоване під дитячий садок. Тепер житловий приватний будинок.

Біле озеро або **Кругленьке** – розміщене за 3,5 км на північний захід від села в лісі поряд з Білоозірським мисливством. Діаметр понад 380 м. Живлення джерельне. Назва озера Біле ймовірно виникла за відповідним кольором прісної води, що особливо впадало у вічі при переході до лісостепу від степу з його здебільшого іншого кольору і не придатним для вживання води рр. Жовта, Зелена, Чорний Ташлик та інші.

За іншою версією походження назви пов’язують з кольором квітки рослини *Латаття біле* (*Nymphaea alba*), яка покривала всю поверхню водойми.

За третьою версією назва походить від білого кольору піска по берегу водойми. Адже для навколишньої території характерний пісок жовтого або сірого кольору. А можливе одночасне поєднання всіх цих трьох чинників і спонукало до утворення цього цікавого гідроніма.

Цікаво що даний гідронім має аналогічні назви у різних частинах Переяславщини та України.

Довгеньке озеро – розміщується за 3,5 км на захід від села в лісі. Довжина понад 200 м. В центрі озера острів. Назву отримало за свою форму.

Свдошкіне болітце – знаходиться в урочищі Біликівщина. Розміщене за 1,5 км на південний захід від села в лісі. Це блюдцеподібне заглиблення природного походження, діаметром 4-5 м. В спекотні місяці часто пересихає. Основним джерелом поповнення води є опади. Назву болітце отримало від імені жінки, яка тут проживала. Поблизу болітця помітно залишки фруктового саду.

Кушнівське болітце – знаходиться в урочищі Біликовщина. Розміщене за 1,7 км на південний захід від села в лісі. Назву болітце отримало від прізвища жителя цієї місцини – Кушнір. Це прізвище досить розповсюджене серед жителів села Хоцьки.

Канівське болітце (перше та друге) – знаходяться за 600 м на південь від села в лісі з лівої сторони від Ліплявської дороги. Назву отримали, ймовірно через напрямок руху Ліплявської дороги, по якій можна потрапити до Канева. Місцеве населення брало з цих болітець червону глину (глей), для підмазування призьби, комина та припічка. Червона глина символізувала очищувальну силу вогню.

Минене озеро – розміщується за 3,5 км на захід від села на узбережжі берега р. Дніпра. Діаметр понад 80 м. Неподалік знаходиться ур. Раки. На топографічних картах добре ідентифікується. За переказами назва походить від прізвища жителя с. Комарівка, який грав на скрипці посеред купини цього лісового озера [6].

Висновки: Таким чином, проаналізувавши етимологію походження назв гідронімів с. Хоцьки на Переяславщині, ми можемо стверджувати, що в більшості

вони мають відантропонімічне походження і лише незначна частка пов'язана з особливостями географічних чи природних умов.

Також гідроніми можуть виступити надійним свідком заселення досліджуваного регіону й у комплексі з даними археології визначити приблизний історичний час цього процесу.

Література:

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909. – Т. 1-4.
2. Брокгауз, Фридрих Арнольд // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах. – СПб., 1890 – 1907.
3. Брахов В. М. Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Мовознавство. – 1957. – Т.14. – С.40-51.
4. Дем'яненко В. М. Заселення території села Хоцьки та околиць (за археологічними матеріалами) // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип.21. – С.31.
5. Дем'яненко В. М., Стріха Т. П. Природно-кліматичні умови формування поселенських структур на околицях та території села Хоцьки Переяслав-Хмельницького району Київської області // PEREYASLAVICA: Наукові записки національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав"/ Збірник наукових статей – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип.3(5). – С. 98.
6. Усне свідчення жителів с.Хоцьки Стріхи М. П. (1941 р.н.) та Стріхи Г. З. (1941 р.н.).
7. Усне свідчення лісника Білоозірського лісництва Стріхи П. М. (1968р.н.).
8. Усне свідчення жителя с. Хоцьки Долуд Е. С. (1939 р.н.).
9. Колибенко О. В., Коцур В. П. Етимологічний словник ойконімів та короткий словник топонімів Переяслащини. – Переяслав-Хмельницький, 1995. – 57с.
10. Колибенко О. В., Коцур В. П., Колибенко О. В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяслащини. – Ч. 2. Топонімічні джерела: Навчальний посібник. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Майданченко І. С., 2010 – 203с.
11. Колибенко О. В., Колибенко О. В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяслащини (археологічні джерела): навчальний посібник. – Переяслав-Хмельницький, ПЦ "Ризографіка", 2005. – Ч.1. – 114с.
12. Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 780с.
13. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини / О. С. Стрижак. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 54 с.
14. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник / М. Т. Янко – К.: Знання, 1998. – 432 с.

References:

1. Hrinchenko B. D. Slovar ukrainian movu / B. D. Hrinchenko. - K. 1907 - 1909. - Vol.1 - 4.
2. Brockhaus, Friedrich Arnold // Encyclopedic slovar Brockhaus ta Efron: in 86 tom. - St. Petersburg., 1890 - 1907.
3. Brahnov V. M. Pro miszevi nazvu Perejaslav - Khmel'nitsky raiyon na Kyivschini // Linguistics. - 1957. - T.14 . - P.40 -51.

4. Dem'yanenko V. M. Zaselennja teritorii sela Hozki ta okoluz (za archeologichnumi materialama) // Naukovi zapuski z ukrainskoi istorii. - Perejaslav- Hmelynytskyy, 2008. - Vyp.21 . - S.31.
5. Dem'yanenko V. M. Strikha T. P. Pruradni umovu formuvanny poselenski struktur na okoluzjach ta na s. Hotsky Perejaslav- Khmelnytsky rayonu, Kyivzkoj oblasti // PEREYASLAVICA: Naukovi zapuski nazionainogo zapovidnuka "Perejaslav" / Zbirnik naukovich statei - Perejaslav- Hmelynytskyy, 2009. - Vyp.3 (5). - S.98.
6. Usne svidchennya czhutuliv s. Hotsky Strikha M. P. (1941 r.n.), ta Strikha G. Z (1941 r.n).
7. Usne svidchennya lisnuka Biloozirskoho lisnuztva Strikha P. M. (1968 r.n.).
8. Usne svidchennya czhutuliv s. Hotsky Dolud E. S. (1939 r.n.).
9. Kolybenko O. V., Kocur V. P. Etumologichnui slovnuk oikonimiv ta korotki slovnuk toponimiv Pereyaslavshchyny. - Perejaslav - Khmelnytsky, 1995. – 57 s.
10. Kolybenko A. V., Kocur V. P. Kolybenko O. V. Istoriko-kraeznavchi doslidzennja Pereyaslavshchyny. - Part 2. Toponymic djerela: Manual. - Korsun -Shevchenko: FOP Maydanchenko IS, 2010 – 203 s.
11. Kolybenko O. V., Kolybenko O. V. Istoriko-kraeznavchi doslidzennja Pereyaslavshchyny. (archaeological djerela): Tutorial. - Perejaslav -Khmelnytsky, PC " Ryzohrafika ", 2005. - Part 1 . – 114 s.
12. Slovnuk hydronyms Ukraine. - Kyiv: Naukova Dumka, 1979. – 780 s.
13. Stryzhak O. S. Nazvi rich Poltavchinu / O. S. Stryzhak. - K. : Type of USSR, 1963. - 54 p.
14. Janko M. T. Toponymic slovnuk Ukraine: slovnuk-dovidnuk / M. T. Janko - K.: Znannja, 1998. - 432 p.